

XX століття має особливий зачин. Вважатимемо за його початок два великі десятиліття між 1890–1914 рр. В усіх царинах думки ці роки становлять період надзвичайної винахідливості, поліморфної креативності, яку можна порівняти хіба що з флорентійським Відродженням чи століттям Перикла. Це дивовижний час появи, наснаження й розриву. Згадаймо лишень кілька дат: 1898 року помирає Маларме, тільки-но опублікувавши маніфест сучасного письма «Кинутий жереб ніколи...». 1905 року Айнштайн відкриває спеціальну теорію відносності (якщо його не випередив Пуанкаре) і квантову теорію світла. 1900 року Фрейд публікує «Тлумачення сновидінь», подарувавши психоаналітичній революції перший систематичний твір. Там само у Відні 1908 року Шенберг закладає основи для атональної музики. 1902 року Ленін розробляє сучасну політику, принципи якої виклав у праці «Що робити?». Також на початку століття виходять грандіозні романи Джеймса і Конрада, Пруст пише більшу частину «В пошуках утраченого часу», визріває «Уліс» Джойса. Започаткована Фреге, Раселом, Гільбертом,

молодим Вітгенштайном та іншими математизована логіка та її супутниця, мовленнєва філософія, поширюється й на континенті, й у Великій Британії. Орієнтовно в 1912 році Пікасо і Брак перевертають логіку живопису. В своєму усамітненому шаленстві Гуссерль створює феноменологічний опис. Паралельно такі потужні генії, як Пуанкаре чи Гільберт, продовжуючи традицію Римана, Дедекінда, Кантора, перебудовують увесь стиль математики. Прямо перед війною 1914 року у маленькій Португалії Фернанду Песоа ставить перед поезією геркулесівські завдання. Нещодавно винайдений кінематограф показує світові своїх перших геніїв – Мельєса, Грифіта, Чапліна. Годі перелічити всі дива того невеличкого періоду.

Але відразу потому настала довга трагедія, фарби якої розлила війна 1914–1918 рр., трагедія легковажного використання людського матеріалу. Є дух 30-х років. Він зовсім не безплідний, ми про це ще скажемо. Але він настільки ж потужний і жорстокий, наскільки дух початку століття був винахідливий і витончений. У цій послідовності криється загадка.

Або проблема. Запитаємо: страшні роки 30-х, 40-х, навіть 50-х зі світовими війнами, колоніальними війнами, непрозорими політичними утвореннями, масовими знищеннями, гігантськими та хиткими проектами, перемогами, ціна яких була така висока, що їх можна назвати поразками, чи має усе це стосунок, чи не-стосунок, до такого яскравого, творчого, цивілізованого старту, якими були перші роки століття? Між цими шматками часу – війна 1914 року. Яке значення тієї війни? Вона – результат чи символ?

Скажемо, що немає жодного шансу розв'язати цю проблему, якщо не згадати, що той благословенний період – це також час колоніальних загарбань, європейського домінування по всьому чи майже всьому світу. Отож деінде, десь далеко, але й дуже близько до серця, кожна родина спізнала тяжкі обов'язки й бійню. Ще до початку війни 1914 року Африка була віддана на поталу так званій завойовницькій і добромисній дикості, як висловлювались тоді кілька свідків і художників*. Мені моторошно переглядати тлумачний слов-

* Серед нечастих свідчень митців про століття колоніальної дикості

ник Ларуса 1932 року, що залишився від батьків, де в таблиці ієрархій рас, яка подається як щось очевидне, череп негра намальований між черепом горили та європейця.

Після двох-трьох століть транспортування людського м'яса на потреби рабства завоювання перетворило Африку на жадливий спід європейського, капіталістичного й демократичного блиску. Це триває й до сьогодні. Щось у чорній люті 30-х років, у байдужості до смерті є від Великої війни і траншей, але й, як пекельний відголос із колоній, від того, як там ставляться до людської відмінності.

Треба визнати, наше століття було століттям, як казав Мальро, коли політика обернулася на трагедію. Що ж на початку століття, в часи «прекрасної епохи» підготувало такий світогляд? По суті, з якогось моменту століття захопилося ідеєю змінити людину, створити нову людину. Це правда, ідея ця витає серед фашизмів і комунізмів, монументи яких навіть чимось схожі: статуя пролетаря на порозі звільненого світу або зразковий арієць Зигфрід, що побиває драконів занепаду. Творення нової людини завжди доходить до того, що треба знищити минулу людину. Гостра, непримиренна дискусія точиться навколо того, що є стара людина. Але в усіх випадках проект настільки радикальний, що під час його здійснення вже не зважають на неповторність людських життів – вони лише матеріал. Немовби звуки й форми, що, відірвані від тональної чи фігуративної гармонії, ставали для митців модерного мистецтва матеріалами, призначення яких треба переформулювати. Або як формальні знаки, позбувшись об'єктивної ідеалізації, переносили математичні теорії до механізованого завершення. Проект нової людини в цьому сенсі є проект розриву й заснування, підтримуючи на рівні історії та держави однаково суб'єктивну тональність, що й розриви в науці, мистецтві, сексуальності на початку століття. Отже, можна вважати, що століття було вірне своєму зачину. Віддане безмежно.

згадаємо, звісно, «Подорож до Конго» Андре Жиди. А також не забудемо пісеньку зі збірки «Мадагаскарських пісень» Мориса Равеля, там, де співається: «Стережіться білих, мешканці ріки». Равель відмовився від Ордену почесного легіону через те, що французький уряд підтримував усі можливі й неможливі маневри в Росії проти більшовицької революції.

Цікаво, сьогодні ці категорії мертві й ніхто більше не має політичного прагнення творити нову людину; навпаки, звідусіль вимагають зберегти стару людину, плюс усі зниклі види тварин, навіть подовжити термін зберігання старої кукурудзи. Але саме сьогодні за допомогою генетичних маніпуляцій готується людська зміна, модифікація виду. Уся різниця в тому, що генетика глибоко аполітична. Можна навіть сказати, що вона дурна або принаймні вона – не думка, а всього лишень техніка. Тож логічно, що засудження прометеївського політичного проекту (нова людина звільненого суспільства) збігається з технічною, а в підсумку й фінансовою можливістю змінити особливості людини. Адже така зміна не відповідає жодному проекту. З газет ми дізнаємося, що це можливо, що ми могли б мати п'ять лап або бути безсмертними. А це просто тому, що ніякого проекту немає. Усе відбувається в автоматизмі речей.

Загалом, ми переживаємо реванш усього, що є найбільш сліпе й об'єктивістське в економічному захопленні технікою, проти всього, що є найбільш суб'єктивне й найбільш вольове в політиці. І навіть певною мірою реванш наукової проблеми проти політичного проекту. Адже так і є: наука – і в цьому її велич – має проблеми, але не має проекту. «Докорінно змінити людину в найглибшому розумінні»* – то був революційний проект, без сумніву невдалий; нині це стало науковою або просто технічною проблемою, яку можна розв'язати. Людину змінюють уже зараз або неодмінно можуть зробити це найближчим часом.

Звичайно, можна спитати: і що робити з тим, що хтось може? Але щоб відповісти на це питання, потрібен проект. Проект політичний, грандіозний, епічний, безжалний. По-вірте, не беззубі комісії з етики дадуть відповідь на питання

* На першому етапі «культурної революції» деякі лідери, як Лінь Бяо, підтримали заклик «Докорінно змінити людину». Вже скоро помітили, що зміна людських глибин так чи так, через несподівані результати, вимагала залізної диктатури і зведення рахунків, що відзначалось неабиякою жорстокістю. Також ці силувані пологи нової людини згодом були знеславлені як «лівацький» надмір. Лінь Бяо, що дістався самих висот у 1969 р., втратив життя на хвилі спротиву у вересні 1971 р., очевидно, був убитий в урядових коридорах. У Китаї цей епізод залишається під сімома печатями.

«Що робити з тим, що наука може створити нову людину?» А оскільки немає проекту, або настільки, наскільки він ще неокреслений, то єдина відповідь добре відома. Що робити – підкаже вигода, прибуток.

Але, зрештою, до самого кінця століття буде століттям пришествия іншої людинності, радикальної зміни того, що є людина. Й саме в цьому сенсі воно зберігає вірність неймовірним ментальним розривам тих перших років. Тільки от потроху переходимо від рівня проекту до рівня автоматизму прибутку. Проект багато кого вб'є, але й автоматизм не менше – й продовжує вбивати, однак ніхто не може назвати відповідального. Озираючись назад, ми погоджуємося, що століття мало багато злочинів. Додамо, що вони продовжуються, тільки тепер на місце відомих злочинців прийшли злочинці анонімні, як і суспільства, що їх породжують.